

A félreértés pragmatikai vizsgálata Társadalmi-nemek közti párbeszéd elemzése alapján

Bevezetés

A társadalmi nemek közötti interakcióban előforduló félreértés koncepcióját vizsgálom dolgozatomban, néhány rövid dialógus elemzésével. Az alapvető feminista nyelvészeti modellek áttekintése után, a félreértés nyelvészeti koncepciójának két alapvető megközelítésmódjából kiindulva kitérek arra, hogy a pragmatika önmagában is heterogén nyelvészeti diszciplínaként miként nyújthat tudományos háttérrel a társadalmi nemek közötti félreértés fogalmának újraértelmezéséhez. A társadalmi nemek közötti pragmatikai jelentésalkotás folyamatát néhány rövid dialóguson keresztül szemléltetem, amelyek két különböző társadalmi nemű interakciós fél, azaz egy férfi és egy nő között hangzanak el. A dialógusok rövid pragmatikai elemzésével azt kívánom szemléltetni, hogy a társadalmi-nem-alapú kommunikációban nem félreértésről, hanem a nő érdekérvényesítésének nyelvi megjelenítéséről beszélhetünk.

Feminista nyelvészeti megközelítések

A feminista nyelvészeti megközelítésmodellek rövid áttekintése előtt, fontos a társadalmi nem (angol terminusban *gender*) fogalmának tisztázása. A *nem* terminus általában a nő és a férfi közötti fiziológiai distinkció kifejezésére használatos, míg a társadalmi nem fogalma a nemek közötti különbségek szociális és kulturális megjelenítésére (Cheshire 2002). Kiesling (1998) megfogalmazása szerint a társadalmi nem olyan szociális konstrukció, amely a biológiai nemhez adódik, és csupán egy része annak a komplex viselkedérendszernek, amelyet identitásként érzlelünk. A definíciók alapján az alábbiakban a társadalmi nem fogalmát olyan komplex szociális és kulturális konstrukciónak értelmezve használom, amely nem szűkíthető le a biológiai nemre.

Az 1970-es évek elejétől a feminista nyelvészeti kutatások három alapvető modellt különböztetnek meg, amelyeket vizsgálódásuk keretének, illetve tárgyának tekintenek: a deficit-, a differencia- és a dominanciamodelleket.

1. Deficit modell

A deficitmodell nyilvánvaló példája Robin Lakoff (1975) *Language and Women's Place* című munkája. A szerző olyan nyelvi jelenségeket vizsgál és osztályoz, amelyeket a női beszéd jellegzetességeiként ír le, azaz olyan nyelvhasználatbeli megnyilvánulásokként, amelyek megkülönböztetik a női beszédet a férfi beszédétől. Ezek a következők: kertelés vagy töltelékiszavak használata (*olyasmi, tudod, nos*), utókérdések (*ugye?, igaz?*), emelkedő intonáció használata kijelentő módban (*igazán jó*), nyomatékos hangsúly (*csodálatos volt*), „üres” melléknevek használata (*elbűvölő, aranyos*), precíz színmegjelölések (*tengerészkek*), nyomatékosító szerepű szavak használata (*Ez olyan gyönyörű*), hiperkorrekt nyelvtan (a standard igealakok folyamatos használata), túl udvarias formulák előtérbe helyezése (indirekt kérdés, eufemizmus), valamint az erősebb szitokszók elkerülése. A felsorolt nyelvi kifejezésformák funkciójaként, ezzel a női beszéd jellegzetességeiként, a szerző számos esetben a magabiztosság hiányát jelöli meg, azaz a fenti nyelvi jelenségeket deficitként értelmezi.

A modell körütekintően írja le a női beszéd nyelvi és stilisztikai jellegzetességeit, erősen vihatató azonban a nyelvi funkció, amelyet a női beszédnek tulajdonít. A női beszéd jellegzetesség-

geinek leírásakor szisztematikusan feltárja azokat a jelenségeket, amelyek megkülönböztetik a női és a férfibeszédet, de ezeket nem pozitív jellemzőként, nyelvi, stilisztikai többletként jelöli meg, hanem éppen ellenkezőleg, nyelvhasználatbeli deficitként. Ezáltal a női beszédet nem pusztán összehasonlítja a férfibeszéddel, hanem alápozicionálja annak.

Vannak feminista nyelvészeti megközelítésmódok, amelyek más funkciót tulajdonítanak a La-koff (1975) által körvonalazott nyelvhasználatbeli jellemzőknek. Fishman (1990) a társalgási bizonytalanság tanulmányozása közben arra a következtetésre jutott, hogy az nem egyszerűen a társadalmi nemek közötti különbségekre vezethető vissza, hanem a társadalmi nemek között fennálló hierarchia függvénye. A nők társalgásbeli bizonytalansága nem az alárendelő társadalmi neveletésük eredménye, hanem az alárendelő társadalmi pozícionáltságuké. Ez az alárendelő társadalmi pozícionáltság szemlélet vezetett a differencia- és a dominanciamodellek kidolgozásához.

2. Differenciamodell

A differenciamodell a társadalmi nem-alapú nyelvi jelenségeket kulturális nézőpontból vizsgálja, és a nyelvhasználatbeli különbségek okát a társadalmi szegregációra és a nemek kisgyermekkorától való megkülönböztetésére vezeti vissza. Ez a megközelítésmód a férfi és a nő közötti társalgásbeli problémákat félreértésként értelmezi, és a jelenséget azzal magyarázza, hogy a férfi és a nő nem egyenlőtlenül, hanem szimmetrikusan pozicionáltak, ezáltal kívülálló egymás szóbeli kultúrájának. A modell a probléma megoldását a félreértés okának azonosításában és a félreértés kialakulásához hozzájáruló okokkal szembeni tudatosságban látja. A differenciamodell kiváló példája Deborah Tannen (1990) népszerű könyve, amely *Párbeszéd* címmel nemrégiben magyar fordításban is megjelent (Tannen 2009).

A differenciáló megközelítésmód kulturális szemléletű kiindulópontja ugyan közelebb vezet a nyelvhasználatbeli különbségek értelmezéséhez, ám az eltérő társadalmi nemű beszélők szimmetrikus pozicionálása, azaz egymás szóbeli kultúrájának kívülállóként való értelmezése arra utal, hogy az eltérő nyelvi jelenségek öntörvényűek, egymással párhuzamosan, azaz egymástól függetlenül léteznek.

3. Dominanciamodell

A dominanciamodell a nemek közötti egyenlőtlenségre helyezi a hangsúlyt. A társadalmi nemek közötti nyelvi interakciós problémák gyökereként is ezt a jelenséget jelöli meg. Ez a modell a nőket hatalom nélküli pozícióban jeleníti meg, és emellett érvel, hogy a problémák megoldása az egyenlőtlenség megszüntetésében rejlik. Deborah Cameron (1995) *Rethinking language and gender studies* című munkájában Tannen (1990) előbb említett könyvét reakciós önségítő kiadványnak nevezi, amely nem szolgál feminista célokat. Nézőpontja szerint a nők és a férfiak nem egyenlően pozicionáltak, tehát a különbség nem semleges, hanem a társadalmi nemek közötti egyenlőtlen kapcsolat következménye. A konvencionális szemlélet az alárendelt csoportokat értelmezi különbözőként, pedig az alárendelő egyenlőtlenség vezet a különbséghez, nem pedig a különbség eredménye az egyenlőtlenség. A „melyik fél a különböző?” kérdésre adott, társadalmilag pozicionált válasz közvetlenül elvezet az alárendelt fél azonosításához, ebben az esetben a nők társadalmi csoportjához.

A modell létjogosultsága abban áll, hogy nem csupán nyelvhasználatbeli eltérésekről, különbségekről, hanem egyenlőtlenségről beszél, amely a nemek eltérő társadalmi pozícionáltságából adódik. Ezért is fontos, hogy vizsgálódásunk kiindulópontjaként a társadalmi nemeket vegyük alapul, ne pedig biológiailag determinált nőről és férfiről beszéljünk.

Az egyes feminista nyelvészeti megközelítésmódok képviselői empirikus kutatásokkal támasztják alá elméleteiket. A kutatások elvégzéséhez különböző nyelvészeti diszciplínákat hívnak segítségül. Eddig a szociolingvisztika területén belül, főként a nyelvi változók kutatásában születtek olyan munkák, amelyek jelentősen hozzájárulnak a társadalmi nemek közötti kommunikáció teljesebb megértéséhez. A számtalan példa között ide sorolható Chambers (1992), Cheshire (2002), Holmes (1995a, b, 1997) és Wodak–Benke (1998) munkái.

Az alábbiakban, a félreértés fogalmának körüljárása után azt szeretném bemutatni, hogy a pragmatika, amely a fiatal nyelvészeti diszciplínák egyike, hogyan alkalmazható olyan társadalmi nem-alapú nyelvi jelenségek leírására, amilyen például a félreértés.

Félreértés

A félreértés koncepcióját nyelvi szempontból többféleképpen lehet értelmezni. Az eltérő értelmezési módok két fő gondolatkörhöz kapcsolódnak. Az egyik arra a jelenségre koncentrál, amely kapcsán az információ nem halad át az információs csatornán, ezáltal a közölni szándékolt tartalom nem jut el a fogadóhoz.

Jól ismert tény, hogy a kommunikáció bizonyos erőfeszítést igényel a folyamat résztvevőitől. A beszélő által használt nyelvi eszközök azt a célt szolgálják, hogy az üzenet eljusson a hallgatóhoz, akinek az a feladata, hogy értelmezze az artikulációt, és kikövetkeztesse a mögöttes rejlő szándékot. A következtetésnek azonban nem kell szükségszerűen tökéletesnek lenni, de elég jónak kell lennie ahhoz, hogy hozzájáruljon a társalgás folyamatához (Gumperz 1982). A félreértés koncepciója azt sugallja, hogy hiba van a rendszerben, az üzenet nem éri el a célját, azaz nem jut el a hallgatóhoz. Ez a jelenség többféle okra vezethető vissza, amelyek között szerepel például az eltérő anyanyelvet beszélők közötti bizonytalanság (Gumperz *ibid.*), amely társadalmi, kulturális, földrajzi és nyelvhasználati okokra vezethető vissza. Gumperz (*ibid.*) a vegyes anyanyelvűek társalgási sikertelenségét vizsgálva rámutat arra, hogy félreértés esetében a szándékolt jelentés interpretációja nyilvánvalóan sikertelen, mivel az információ nem jut el a címzethez. Az információátvitelből adódó félreértés tetten érhető a kommunikáció csaknem minden területén, nemzeti, illetve földrajzi hovatartozástól, státuszától, életkortól, társadalmi nemtől stb. függetlenül.

A félreértés koncepciójának másik alapvető értelmezési módja a társalgó felek közötti nyelvhasználatbeli különbségeket tekinti félreértésnek. A nyelvhasználaton belül a fonetikai, a fonológiai, a szintaktikai, a grammatikai, a lexikai és a pragmatikai jelenségek közötti különbözőség lehet a félreértés kiváltó oka. Amennyiben a nyelvhasználatbeli különbségeket félreértésként értelmezzük, félreértésnek számít minden deviancia a különböző anyanyelvek közötti eltérésektől kezdve, a különböző hivatást gyakorlók (pl. orvos és páciens) szaknyelvi használatából fakadó nehézségeken keresztül, egészen a társadalmi nemek közötti kommunikációban tetten érhető nyilvánvaló eltérésekig. A feminista differenciamodel, amely a társadalmi nemek közötti nyelvhasználatbeli különbségeket félreértésként értelmezi, ezt a megközelítésmódot tekinti sajátjának.

A különbségekre koncentrááló megközelítésmód azonban vitatható. A differenciamodel fentebb már említett gyenge pontja az, hogy nem kérdez rá arra, melyik társadalmi nem a különböző. Ezáltal azon a konvencionális, társadalmilag berögződött nézeten alapszik, amely az alárendelt, illetve elnyomott csoportot jelöli meg különbözőnek, ez esetben a nőket. Ebben az értelemben, félreértés esetén a nő az, aki félreérti a szándékolt kommunikációs tartalmat, nem pedig a férfi. A különbözőség kérdésének megválaszolásával közvetlenül a társadalmi egyenlőtlenséghez, azaz a dominanciamodelhez jutunk.

Cameron (1998) okfejtése szerint a társalgás sikertelenségének jelensége nem áll fent a társadalmi nem-alapú kommunikációban. Azzal érvel, hogy a nő és a férfi közötti esetleges kommunikációs sikertelenség oka nem a társadalmi nemek nyelvi viselkedésmódjának különbözőségében rej-

lik, és nem is az interpretáló stratégia különbözőségének következménye. A sikertelenség oka az interakcióban részt vevő felek normatív pozicionáltságának eredménye, amely konfliktusban realizálódik. A társadalmi nemek közötti kommunikációs praktikák empirikus megfigyelése rávilágít a nyelvi különbségekre, és egyértelművé teszi, hogy a különbség nem értelmezhető félreértésként. Az eltérő stíluspreferenciák nem jelentenek nehézséget egymás nyelvi viselkedésének értelmezésében. A következtetések levonása közös háttértudás alapján történik, ez a tudás előfeltételezi a társadalmi szerepeket, a pozíciókat, a jogokat és a kötelességeket. Mindkét nem résztvevői ugyanazt a nyelvi alapot birtokolják, ezáltal hasonló következtetéseket vonnak le ugyanabból az artikulációból. Időnként azonban pozicionálási problémák fordulhatnak elő, amelyek érdek-összeütközéshez, Cameron (1998) terminusával élve konfliktushoz vezethetnek, a társalgás résztvevői között. A konfliktus kialakulásához tehát nem társalgási probléma vezet, a jelenség a normatív pozicionálás eredménye, így nem is lehet azt félreértésként értelmezni.

Az alább elemzett példákkal a pozicionáltságból adódó érdek-összeütközés cameroni meghatározását kívánom szemléltetni.

Pragmatika és félreértés

Az alábbiakban a pragmatika szerepét és fontosságát szeretném körvonalazni a társadalmi nem-alapú nyelvészeti kutatásban, valamint röviden, a teljesség igénye nélkül, azt kívánom vázolni, hogyan járulhatnak hozzá az egyes pragmatikai megközelítések a társadalmi nemek közötti félreértés értelmezéséhez. A pragmatika szerepe ezen a kutatási területen vitathatatlan, mivel a nyelv használatát vizsgálja különböző kontextusokban különböző célok elérése érdekében, a nyelvhasználó produkciója, a partner interpretációja, illetve a kettő interakciója során (Németh T. 2006).

Habár a pragmatika státusa a nyelvészetben jól körülhatárolt, a nyelvtudománnyal fennálló viszonya még továbbra is nyitott kérdés (Nagy 2005; Németh T. 2006). A morrisi *pragmatika* terminusból kiindulva a tudományterület képviselői két fő irányba indultak el. Az első irány képviselői a pragmatikát a nyelvi jelenségekre irányuló nézőpontként értelmezik. A pragmatika fő kérdésének azt tekintik, hogy miért jött létre a megnyilatkozás, nem pedig azt, hogy milyen jelentéssel bír (Mey 1993; Verschueren 1999). Ebből a nézőpontból a pragmatika erős szociális relevanciával rendelkező funkcionális perspektíva (Németh T. 2006)).

A funkcionális pragmatika kontextusában vizsgálja a jelentést, amely a jelentéssalkotás során formálódik a kommunikatív kontextusban. A kommunikatív kontextus összetevői a nyelvhasználók, valamint a mentális, a fizikai és a szociális világ. Az alább vizsgált dialógusokban a nyelvhasználók egy férfi és egy nő, akik társadalmi szerepük alapján házastársak. A szociális kontextust, ebből a nézőpontból, a társadalmi nem, azaz a társalgásban részt vevő két különböző társadalmi nemű személy szerepe, státusza és hatalmi viszonya adja. A társalgás résztvevőit a pragmatikai alapelvek segítik olyan következtetések levonásában, amelyek nyilvánvalóak az adott társadalmi kontextusban, azaz a résztvevők szerepének, pozíciójuknak és relatív hatalmi viszonyuknak a következménye. A társadalmi kontextus túlmutat tehát a társadalmi nem alapú különbségeken. Cameron (1998) szerint, ha a társadalmi nemek közötti kommunikációs problémát ebben a kontextusban vizsgáljuk meg, nyilvánvalóvá válik, hogy a nők és a férfiak közötti kommunikációs különbségek nem olyan sarkalatosak, hogy azok félreértéshez vezethetnének. Ha valóban félreértésről lenne szó, akkor a felek az információdeficit következményeként egyáltalán nem értenék egymást. Ebben a társadalmi kontextusban, ha azt vizsgáljuk, miért jött létre a megnyilatkozás, egyértelművé válik a válaszreakcióból, hogy a kommunikatív szándék eljutott a hallgatóhoz.

A pragmatikát más nézőpontból értelmezők célja a morrisi jelhasználat aspektusainak leszűkítése a nyelvhasználatra, azaz a természetes nyelvek használatának pragmatikájára. Ennek az irányzatnak a képviselői a pragmatikát komponensnek tekintik. Abban azonban, hogy minek a komponense

a pragmatika, a képviselt álláspontok eltérőek. Levinson (1983) például a pragmatikát a nyelvtan komponensének tekinti, Grice (1957; 1975/1989), Chomsky (1975) és Leech (1983) a nyelvelmélet komponensének, Sperber és Wilson (1986/1995) álláspontja pedig az, hogy a pragmatika a megismerés komponense, és a nyelvelméleten kívül áll.

A grice-i (1957; 1975/1989) megközelítésmód a pragmatikát a nyelvelmélet (nyelvtanon kívüli) komponensének tekinti. A racionális együttműködő viselkedés feltételéből kiindulva a beszélői jelentésre teszi a fő hangsúlyt, ugyanakkor a hallgató szempontjait helyezi előtérbe a hétköznapi nyelvhasználaton belül. Grice az együttműködési elvet, a minőség-, mennyiség-, viszony- és módmaximákkal együtt a társalgási implikaturák (sugallt jelentés) levezetéséhez fogalmazza meg. Értelmezésében az implikaturák nem nyelvspecifikusak, hanem a társalgás általános jegyeivel vannak kapcsolatban. Ha a beszélő a kommunikáció során betartja az együttműködési alapelvet és a maximákat, akkor a megnyilatkozások szó szerint értendők, és ebben az esetben a beszélői jelentés majdnem megegyezik a nyelvi jelentéssel. A nyelvi jelentésen túl csak arra kell következtetni a partnernek, hogy a beszélő a megnyilatkozást szó szerint és kizárólag úgy értette. Ha ebből a nézőpontból értelmezzük a társadalmi nemek közötti differenciamodellel által sugallt kommunikációs eltérést, nyilvánvalóvá válik, hogy ez a racionalitáselvekre támaszkodó interakcióban nem értelmezhető félreértésként. Mint azt látni fogjuk, az interakcióban részt vevő különböző társadalmi nemű partnerek között nem félreértés, hanem a normatív pozícionáltságból adódó érdek-összeütközés érhető tetten.

A relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1986) kognitív modell, amely a pragmatikai kompetenciát a megismerés komponensének tekinti. Az általánosított modularitás hipotéziséből kiindulva, a konceptuális modulok egymás közti interakciójaként értelmezi a pragmatikai kompetenciát, amelyet metapszichológiai, megértési és logikai alrendszerből összetevődő metareprezentációs modulok összességékként értelmez. E nézőpont szerint a pragmatikai kompetenciához tartoznak a kódhasználat nélküli, osztenzív-következtetési kommunikációhoz szükséges képességek is a természetes nyelvi kommunikációra vonatkozó tudáson kívül. Ebből adódóan a pragmatika már nem csupán nyelvészeti diszciplína a relevanciaelmélet számára. Ebben a tágabb keretben értelmezve a társadalmi-nem-alapú félreértést, arra következtethetünk, hogy a férfi és a nő közötti kommunikációban nem a konceptuális modulok interakciójának elégtelen működéséről van szó. A hangsúly az osztenzív-következtetési kommunikációra helyeződik át. Félreértés esetén a metapszichológiai, megértési és logikai modulok interakciójának elégtelen működése lenne megfigyelhető. A társadalmi-nem-alapú kommunikációban ezzel szemben éppen a konceptuális modulok megfelelő működése generálja a szándékolt jelentés megértését és az ahhoz kapcsolódó következtetések levonását.

Végezetül, a félreértés főbb pragmatikai irányelvekhez kapcsolása után fontos megemlíteni a félreértés pragmatikai szakirodalmát. Ivaskó és Németh T. (2002) a Sperber–Wilson-féle relevanciaelméletből kiindulva, konkrét beszélt nyelvi dialógusok alapján állította fel a sikertelen kommunikáció eseteinek tipológiáját. A besorolás alapján a kommunikáció akkor sikertelen, ha a) sem az informatív, sem a kommunikatív szándék nem teljesül, b) az informatív szándék nem teljesül, c) a kommunikatív szándék nem teljesül. A társadalmi nemek közötti félreértés esetében arról lenne szó, hogy az informatív szándék nem teljesül, vagyis az információ, amely csak következtethető lehet, eltűnhet a következtető procedura hibájának következtében. Az alább elemzett példákon keresztül láthatóvá válik, hogy az informatív szándék átjut a hallgatóhoz, az információ nem tűnik el, csupán értelmezése különbözik a beszélő által elvárttól.

Az alábbi párbeszédek rövid elemzésével azt kívánom szemléltetni, hogy a társadalmi-nem-alapú jelentésalkotásbeli különbség eredménye nem félreértés, csupán a kommunikációs partnerek eltérő érdekeinek szóbeli megjelenítése.

Elemzés

A dialógusok, amelyeket a fent említett három (funkcionális pragmatika, pragmatika a nyelvelmélet részeként, relevanciaelmélet) pragmatikai modell keretein belül, a társadalmi-alapú rendszer szociális kontextusában elemzünk a következők:

- (1) A feleség újságot olvas, miközben a férj a konyhában tesz-vesz:
Férj: – *Hol a serpenyő?*
Feleség: – *Mit gondolsz?*
- (2) A férj a szobából kiabál ki a konyhában tartózkodó feleségének:
Férj: – *Hol van a TV műsor?*
Feleség: – *Nem én nézek TV-t.*
- (3) A férj mezítláb a szárítón levő nagyméretű zoknikat vizsgálgatja:
Férj: – *Ez az én büdöském?*
Feleség: – *Szerinted?*

Az elemzés megkezdése előtt fontos megjegyezni, hogy a párbeszéd azonos neműek között is elhangozhatnának, illetve szociális pozícionáltságunktól függően más értelmet is adhatunk a feleség válaszainak, a pragmatikai megközelítés lényegéből adódóan. Az általam feltételezett érdekelletét nyilvánítása csupán egy lehetséges magyarázat a női fél verbális viselkedésére. A példákra kereszttül a félreértés azon megközelítését szeretném bemutatni, amely a nyelvhasználatbeli különbségeket tekinti félreértésnek. A társadalmi nemek kontextusában pedig azt kívánom szemléltetni, hogy a nyelvhasználatbeli különbség érdek-összeütközésből adódik, amely nem jelez félreértést.

1. Funkcionális pragmatikai értelmezés

A funkcionális pragmatikai értelmezés keretén belül, elsőként a dialógusok kontextusát kell megvizsgálnunk. A fizikai világ, amelyben a párbeszéd zajlanak, a családi otthon, ahol a családtagok konvencionális szerepei és az ezekhez köthető hatalmi pozícióik adottak. Ezek a szerepek alakítják ki a szociális világot, amelyben a nyelvhasználók a tőlük elvárt, hatalmi viszonyaiknak és pozícionáltságuknak megfelelő beszédaktusokat produkálják.

A tradíciókon alapuló munkamegosztás szerint a nő helye a konyhában van. Az (1) dialógusban mégis a férfi az, aki a konyhában tartózkodik, és készülődik valamihez. A feleséghez intézett kérdése első látásra egy direkt kérdés, amely konkrét információra kérdez rá. Fel sem merülne a félreértés eshetősége, ha a feleség egyszerűen megválaszolná a kérdést: *Az alsó polcon, bal oldalt.* Mivel nem ez történik, hanem a feleség a kérdésre kérdéssel válaszol, joggal lehetne kommunikációs deficitről, azaz félreértésről beszélni. A kontextusból azonban nyilvánvaló, hogy a visszakérdezés nem információhiányból adódik (és nem információra kérdez rá), hiszen a feleség szociális pozícionáltságából adódóan valószínűleg pontosan tudja, hogy hol van az említett háztartási eszköz. Az, hogy ennek ellenére kitérő választ ad, abból fakad, hogy saját érdekeivel nem összeegyeztethető aktíván részt venni a kommunikatív szituációban. Ennek több oka is lehet. Válaszából egyértelműen látszik, hogy sem verbálisan, sem pedig fizikálisan nem akar hozzájárulni a férj tevékenységéhez. A kérdést tehát nem információlelkézésnek tekintni, hanem indirekt kérdésnek, amely arra irányul, hogy segítsen férjének a konyhában, sőt egyenesen vegye át tőle a hagyományosan elvárt társadalmi szerepébe tartozó feladatot. A válasza, amely nem felel meg a hagyományokon alapuló társadalmi pozícionáltságának, a legkevésbé sem félreértés eredménye, hanem eltérő érdekeinek verbális érvényesítési módja. A dialógusban tehát nem félreértés, hanem érdek-összeütközés érhető tetten. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért jött létre a megnyilatkozás, a feleség válasza egy-

értelművé teszi, hogy az informatív szándék elérte célját (még ha a reakció nem is a legkedvezőbb a férj számára).

Másképp is lehetne értelmezni a párbeszédet, mint például a férj nyílt szemrehányásaként arra vonatkozólag, hogy a serpenyő nincs a helyén. Ebben az esetben a férj hagyományos hatalmi pozíciójából induló kérdését a feleség válasza letompítja. Ugyanaz mondható el ebből az értelmezésből kiindulva is, mint az előző esetben. A feleség megérti a kérdés funkcióját, és nemcsak helyesen értelmezi az információs szándékot, hanem válaszával semlegesíti a férj hatalmi helyzetét. A jelentés áthalad a kommunikációs csatornán, így félreértésről ebben az esetben sincs szó, annál inkább a felek eltérő pozicionáltságából adódó érdek-összeütközésről.

A (2) párbeszéd esetében kicsit más a helyzet. Ebben az esetben a szerepek a hagyományos társadalmi szerepeknek megfelelően vannak felosztva: a férj tévét néz, a feleség a konyhában foglalkozkodik. A férj ezúttal tehát nem olyan információra kérdez rá, amelyet a feleségnek hagyományos társadalmi pozicionáltságából adódóan kellene tudni. Ebben az esetben a férjnek ténylegesen a kérdésben megfogalmazott információra van szüksége, nem feltétlenül felesége közreműködésére. Az, hogy a feleség a kért információ helyett kitérő választ ad, nem annak a következménye, hogy nem értette meg a hozzá idézett kérdést, pusztán azt kívánja ezzel jelezni, hogy érdekeivel nem áll összhangban a kért információ megadása. Valószínűleg nem tudja, és nem is érdekli, hogy hol a tévétűjság. Ezt az ellentétes érdekét fejezi ki válaszával: *Nem én nézek TV-t, illetve Ne rajtam keresd, nekem jobb dolgom is van!*

A (3) párbeszédben feltett kérdés funkciójában (információkérés) megegyezik az előzőekkel, eltér viszont nyelvi stílusában, mivel a férj egy metafora használatával színesíti azt. Ez a kérdés is direkt kérdés, azaz olyan nyelvhasználati stratégia, amely beleillik a férfiak beszédéről alkotott képbe (Holmes 1995). A nyelvi kép alkalmazása azonban nem tartozik a férfibeszéd jellemzői közé. Ezáltal gyengébb pozícióból szólal meg a beszélő, amelyet a feleség kitérő válasza megerősít. A férj metaforába ágyazott direkt kérdésének célja, hogy nyelvi játékra hívja feleségét. A feleség kitérő, azaz nem információt közlő válaszával kívánja jelezni, hogy megértette a kérdés funkcióját, a nyelvi játékban való részvételre invitálást.

A funkcionális pragmatikai kereteken belül egyik dialógus sem értelmezhető tehát félreértésként, mivel a reakciók egyértelműen tükrözik, hogy a feleség megértette, miért jött létre a megnyilatkozás. A válaszai csupán (ellentétes) érdekeinek adnak hangot.

2. Grice-i értelmezés

A grice-i (1975/1989) megközelítés szerint a pragmatika a nyelvelmélet része, azaz a hallgató szempontjait előtérbe helyező racionális együttműködő nyelvi viselkedés leképezése. Amikor a beszélői jelentés nem azonos a kiejtett mondat jelentésével, társalgási implikátúra keletkezik. A társalgási implikátúrák az együttműködési elven és annak maximáin (minőség, mennyiség, mód és viszony) alapulnak, amelyeket a beszélő betart vagy megszeg a kommunikáció során. A kommunikációs maximum megszegése arra utal, hogy a beszélő valami más jelentést, azaz társalgási implikátúrát is közöl. A sikeres kommunikációban szükség van a társalgási implikátúrák kikövetkeztetésére, nem elég a nyelvi jelentés megértése. Vizsgáljuk meg a fenti párbeszédet ebben az elméleti keretben.

A fenti dialógusokban a férj direkt kérdéseket idéz feleségéhez, az (1) és a (2) esetben az együttműködési alapelv és a maximum megszegése nélkül, a (3) kérdés esetében a mód maximumjának megszegésével. A férj kommunikációs célja mindegyik esetben az, hogy feleségét valamiféle tevékenységre sarkallja. Ez a tevékenység azonban nem korlátozható pusztán szóbeli megnyilatkozásra, azaz a kért információ verbális megadására, hanem utalhat fizikális teljesítésre is. A kérdéseket lehet pusztán információkérésként értelmezni, de csak akkor, ha nem vesszük figyelembe a hagyományos társadalmi szerepkörökből adódó és normatív pozicionáltságból fakadó felállást.

A (3) kérdés esetében a mód maximájának szándékos megszegésével társalgási implikátúra keletkezik, a férj közölni kíván valamit a metaforikus kérdéssel. A humoros megnevezés lehet a kérés bagatellizálásának eszköze, de kifejezheti azt is, hogy tényleges választ nem is vár erre a kérdésre.

A társadalmi nemek közötti félreértés akkor érhető tetten, ha megnézzük a hallgató, azaz feleség kommunikációs viselkedését is. A feleség a férjének adott válaszaival nyilvánvalóan megszegi a társalgási maximák némelyikét, hiszen egyik esetben sem közvetlenül a kérdésre válaszol, nem a kért információt közli. A kitérő válaszok adásával az a célja, hogy sugallja, nem áll érdekében a tevékenységben való részvétel. A kérdések mögött rejlő verbális és fizikális tevékenységre ösztönző szándékot sikerült azonosítani, és ezt válaszaival kívánja férje tudtára hozni. Mindhárom kérdésre adott válaszával megszegi a mennyiség maximáját, mivel a kérdésekre nem ad választ. Az (1) és a (3) kérdésekre adott válaszával a mód maximáját is megszegi, mivel válasza látszólag nem releváns. A (2) válasz esetében a minőség maximája is sérül. A feleség reakcióival tudatosan szegi meg a maximákat, amellyel célja ellentétes érdekeinek implikálása. A maximák megszegése a társalgási implikátúra kifejezésére szolgál, vagyis nem félreértésből fakad. Félreértés esetében sokkal inkább szükség lenne a racionális együttműködésen túl a beszélői jelentés és a nyelvi jelentés egyezésére. A feleség tudatos implikációi ellentétes érdekeinek kifejezésére szolgálnak.

3. Relevanciaelméleti értelmezés

A relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1986/1995) keretében, a gazdaságossági alapelvből kiindulva, a kommunikációban fennálló optimális relevancia alapján is értelmezhetők a fenti párbeszédtek. Az optimális relevancia azt jelenti, hogy a megnyilatkozás az a legrelevánsabb stimulus, amelyet a beszélő preferenciái és képességei alapján kommunikálni képes, ugyanakkor elégséges kontextuális hatás biztosított ahhoz, hogy a partnernek megérje a feldolgozásba erőfeszítést fektetni. A relevanciaelméleti megértési procedúra a következő (Sperber–Wilson, 2002: 18): a) Kövesd a legkisebb erőfeszítés ösvényét a kognitív hatások közvetítésében. Különösképpen teszteld a következő hipotézist (félreérthetőség, referenciadöntések, implikátúrák stb.) a hozzáférhetőség érdekében. b) Állj meg, amikor a relevanciaelvárásaid kielégültek.

Az (1) kérdés, *Hol a serpenyő?*, az adott társadalmi kontextusban kisebb feldolgozási erőfeszítésre készíti a feleséget, azaz könnyebben következtethető az implikátúra, mintha az implicit kérdés a következőképpen hangzana: *Nem találok a serpenyőt.* Az utóbbi esetben a feleségnek először azt kellene kikövetkeztetni, hogy pusztán információkérésről van-e szó, vagy a férj azt is közölni kívánja, hogy a kért információ megadásán túl, netán mellette, illetve helyette, segítségre van szüksége. A feleség kitérő válaszával, *Mit gondolsz?*, nem azt jelzi, hogy félreértette a megnyilatkozást, hanem azt, hogy az adott kontextusban relevánsnak tekinti azt, vagyis a szó szerinti jelentés dekódolása után kikövetkeztette a szándékolt jelentést is. Nem áll meg a szó szerinti jelentésnél: a) *Azt akarja tudni, hol van a serpenyő,* illetve b) *Azt akarja, hogy megmondjam neki, hol a serpenyő,* hanem kikövetkezteti a mögöttes tartalmakat c) *Azt akarja, hogy segítek neki.* Kikövetkezteti, hogy az adott szituációban férje azt szeretné, ne pusztán a kért információt adja meg, hanem tevékenységében segítse őt. Mivel a segítség megadása érdekeivel nem egyeztethető össze, kitérő választ ad. A legkisebb energiárfordítással közölt válaszában arra utal, tisztában van azzal, hogy férje nem pusztán a serpenyő hollétéről tudakozódik, azaz tudja, hogy nem ütközik nehézségbe segítség nélkül megtalálnia.

A dialógus azon értelmezésből kiindulva, mely szerint a férj kérdése szemrehányás, rögtön észrevehető, hogy a felek az optimális relevancia elvét követik. A stimulus elégséges kontextuális háttér (férj a konyhában) segítségével jut el a címzetthez, a feleséghez, aki válaszával egyértelművé teszi, hogy nem okozott neki nehézséget az üzenet feldolgozása. Ebben az értelmezésben, a feleség reakciójából azonnal szembetűnik a férj és a feleség ellentétes érdekeinek összeütközése is.

A (2) kérdés, *Hol van a TV-műsor?*, ténylegesen információra kérdez, és ez az adott kontextusból könnyedén kikövetkeztethető. A feleség mégsem a kért információt adja meg, illetve nem azt közli, hogy az újság hol található, vagy éppen azt, hogy nem tudja, hol van. Ebből mégsem arra következtethetünk, hogy félreértette férjét. Válaszával, *Én nem nézek TV-t*, a kommunikáció gazdaságossági elveit betartva implikálja, hogy érdekeivel nem áll összhangban az újság megkeresése, az az közvetlenül érhető tetten az érdek-összeütközés.

A (3) dialógus esetében a férj metaforát használ, amelyre a feleség az adott kontextusban könnyedén következtet, vagyis tudja, hogy a férj a zoknijáról beszél. A relevanciaelv figyelembevételével a metafora nem dekódolást nehezítő eszköz, hanem implikaturakreálás módja. Ebben az esetben azt implikálja, hogy a férj nem annyira a kért információra vár, hanem egyfajta nyelvi játékra hívja ki feleségét. A feleség válaszával, *Szerinted?*, azt jelzi, hogy megértette férje szándékát, tehát félreértésről ebben az esetben sem beszélhetünk.

A beszélt magyar nyelvből vett elemzett példák természetesen nem fedik a társadalmi nemek között kialakuló, érdek-összeütközést eredményező kommunikáció lehetséges eseteinek széles skáláját. A különböző pragmatikai értelmezések alaptételeire támaszkodó rövid elemzésből látható, hogy az egyes felfogások a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőket eltérően értelmezik. Mindazonáltal, az a jelenség, amelyet a feminista deficit és differencia nyelvészeti modellek félreértésként értelmeznek a társadalmi nem-alapú kontextusban, a dominanciaelv alapján a nő érdekérvényesítésének eszközül szolgál.

Összegzés

Dolgozatomban a pragmatika segítségével vizsgáltam meg a félreértés fogalmát a társadalmi nemek kontextusában. Elsőként a főbb feminista nyelvészeti megközelítésmódokat körvonalaztam, amelyek álláspontja eltérő a jelenség értelmezését tekintve. A félreértés koncepciójának újrvizsgálásával rámutattam, hogy a férfi és a nő közötti kommunikációs különbség megfelelő értelmezéséhez a dominancia-modell kínál keretet, amely az eltérő nyelvi viselkedést nem tekinti félreértésnek. Azt a jelenséget, amelyet a deficit- és a differencia-modellek félreértésként értelmeznek, hétköznapi társalgásból vett példák segítségével illusztráltam. A rövid dialógusokat három eltérő pragmatikafelfogás főbb tételei alapján elemeztem. Fontos megjegyezni, hogy ezek a megközelítésmódok eltérőek ugyan, de nem összeegyeztethetetlenek egymással, amint azt a példák különböző szempontú, mégis nagyon hasonló eredménnyel záruló elemzése is alátámasztja.

A társadalmi nemek közötti félreértés fogalmának pragmatikai vizsgálata kettős célt szolgált. Egyrészt a pragmatika alaptételeivel könnyen láthatóvá vált, hogy a feminista deficit és differencia nyelvészeti modellek által félreértésként leírt nyelvi jelenség a társadalmi nemek közötti érdek-összeütközés verbális megjelenítési formája. Másrészt, ugyanazon példák különböző pragmatikai szempontú elemzéséből egyértelműen látható, hogy annak ellenére, hogy a pragmatika egyes értelmezései eltérőek, a főbb tételek alapján történő vizsgálódás közel azonos következtetések levonását eredményezi.

SZAKIRODALOM

- Cameron, Deborah (ed.) 1990. *The Feminist Critique of Language: A Reader*. Routledge, New York.
- Cameron, Deborah 1995. *Rethinking language and gender studies: some issues for the 1990s*. Longman, London.
- Cameron, Deborah 1998. 'Is there any ketchup, Vera?': gender, power and pragmatics. *Discourse & Society* 9 (4): 437–45.
- Chambers, Jack K. 1992. Linguistic correlates of gender and sex. *English Worldwide* 13: 173–218.
- Cheshire, Jenny 2002. Sex and gender in Variationist Research. In Chambers, J. K.–P. Trudgill–N. Schilling-Estes (eds.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Blackwell, Oxford, 423–44.
- Chomsky, Noam 1975. *Reflections on language*. Pantheon Books, New York.

- Fishman, Pamela 1990. Conversational insecurity. In: Cameron, D. (ed.): *The Feminist Critique of Language: A Reader*. Routledge, New York. [Reprinted from H. Giles–W. Robinson–P. Smith [eds.]: [1980] *Language: Social Psychological Perspectives*. Pergamon Press, Oxford.]
- Grice, H. Paul 1975. Logic and Conversation. In: Peter Cole–Jerry Morgan (eds.): *Syntax and Semantics*. Vol. 3. *Speech Acts*. Academic Press, New York, 41–59. Újra kiadva in: H. Paul Grice: *Studies in the way of words*. Harvard University Press, Cambridge MA, 22–40.
- Gumperz, John. J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Holmes, Janet 1995a. *Women, Men and Language*. Longman, London.
- Holmes, Janet 1995b. *Women, Men and Politeness*. Longman, London.
- Holmes, Janet 1997. *Women, Language and Identity*. *Journal of Sociolinguistics* 1: 195–224.
- Ivakó, Lívía–Németh T., Enikő 2002. Types and Reasons of Communicative Failures: A Relevance Theoretical Approach. *Modern Filológiai Közlemények* IV: 31–43.
- Kiesling, Scott Fabius. 1998. Men’s identities and sociolinguistic variation: The case of fraternity men. *Journal of Sociolinguistics* 2: 69–101.
- Lakoff, Robin 1975. *Language and Women’s Place*. Harper & Row, New York.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London & New York.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mey, Jacob 1993. *Pragmatics. An introduction*. Blackwell, Cambridge MA & Oxford.
- Nagy Katalin 2005. A pragmatika státusáról. *Magyar Nyelv* CI: 436–48.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A mai magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sperber, Dan–Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: communication and cognition*. Blackwell, Cambridge & Oxford.
- Sperber, Dan–Deirdre Wilson 2002. Pragmatics, modularity and mind-reading. *Mind and Language* 17: 3–23.
- Tannen, Deborah 1990. *You Just Don’t Understand: Women and Men in Conversation*. Morrow, New York.
- Tannen, Deborah 2009. *Párbeszéd*. Nyitott Könyvműhely Kiadó Bt.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Arnold, London & New York.
- Wodak, Ruth–Gertraud Benke 1998. Gender as a Sociolinguistic Variable: New Perspectives on Variation Studies. In F. Coulmas (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell, Oxford, 127–51.

Hardi Judit

Kecskeméti Főiskola
Tanítóképző Főiskolai Kar
Modern Nyelvek Intézete

SUMMARY

Hardi, Judit

A pragmatic study of misunderstanding

In this paper, the author re-examines the concept ‘misunderstanding’ in mixed-gender conversation and, on the basis of the dominance feminist linguistic model, she argues that it is not misunderstanding that occurs between women and men in communication: it is rather clashes of interest. The author examines some short dialogues in context in which the male participant of the conversation addresses the female. The participants of the conversations are a couple by their social role. The author analyses the dialogues in the framework of the main principles of some leading pragmatic trends. It is shown that the female partner’s reaction does not derive from misunderstanding but is the verbal representation of the enforcement of her interest.

Keywords: gender, misunderstanding, feminist linguistic models, clash of interest, pragmatic analysis